

ni öndə çəkmişdir. Bəşəriyyətin, ayrı-ayrı cəmiyyətlərin gəlişmə qanunauyğunluqları adına onlarla ideya və "nəzəriyyə" irəli sürülüb... Bəziləri iddia edir ki, cəmiyyət, fizika kimi. dəqiq qanunlarla yaşayır; ardınca başqaları deyir ki, tarixi inkişaf heç bir bəlli qanuna və ya məntiqə sığmır, belə bir qanun yoxdur, varsa da, onu aşkarlamaq mümkün olmamışdır.

Etiraflar maraqlıdır: tarixin mənası çox böyükdür, ancaq insan ağı onu tam dərk etmək gücündə deyil... Örnəyi: "Keçmiş-əgər onun dərinliklərinə dalsan, elə mürokkəb şərait və səbəblərə bağlıdır ki, insan ağı onu izah etməkdə çətinlik çəkir..." (Lev Tolstoy)

Bütün bunlar, tarixin özü kimi, tarixçiliyi də çətin duruma salır; çünki öyrənilən sahənin qanunauyğunluqları müəyyən deyildir. onu araşdırma metodlarında da sistem yarana bilməz. və bu sahəyə bağlı əsərlər də həmişə mübahisəli olacaq...

Tarixi təbiətin bir parçası kimi öyrənmək istəyənlərin sayı-hesabı yoxdur. Yəni insan cəmiyyəti və onun tarixi də bioloji orqanizm kimi doğulur, yaşayır, ölür. Bu xəttə yaxın olan tarixçilər yer üzündə yaranmış sivilizasiyaları təbiətin konkret çağırışına cavab hesab edirlər...

Böyük köçlər, köşflər, sənayedə inqilab, iqtisadi inkişaf və böhranlar, dialektik materializm, modernləşmə, qiymətlərin qalxması və enməsi, demoqrafik dəyişikliklər, passionarlıq və s. Hər tarixçi cəmiyyətin inkişafına və xalqların eniş və yüksəlişinə səbəb olan gizli təkan nöqtəsini bu sayılanlardan birində axtarmışdır... Ancaq sonucda bu modellərin heç biri sivilizasiyaların və cəmiyyətlərin inkişaf və süqutunun səbəblərini, qalxma-enmə dövriyini aça bilmir... Buna görə də son dönəmlərdə keçmişin riyazi müstəvidə öyrənilməsinə, xronologiyaların dəqiqləşdirilməsinə meyl artır. Ancaq bu tarix sadələmələri və xronologiyalar da sonda sistem-siz rəqəm zəncirləməsindən başqa bir şey deyildir. Yəqin bütün bunlara görə də postmodernistlər tarixçiliyin obyektiv ola biləcəyinə ümumiyyətlə inanmırlar...

Görünür bu axtarış qısırlığının əsas nədəni tarix qapısına salınan açarlardadır. Tarixə başqa elmlərin əhəmiyyətli açarları düşməz! Tarixi elmlərin dar çərçivələri əhatə edən, empirik qanunlarıyla dərk etmək olmaz!.. Bəlkə unudulan başqa amillər də var: Allahın iradəsi, ruh və mənəviyyət!.. Yer tarixiylə kosmosun əlaqəsi!

İnsanlığın var olduğu baxarıların davam edəcəyi də ciddi ehtimallardan biridir; çünki yol bitməyib, bu gün yaşananlar sabahın tarixinə çevrilir və gedişatın yeni modellərinin doğulması prosesi arasıksizləşməz və sonsuz bir işdir...

Qonşularımızın və bir sıra özüne uydurma tarixlər yaradan və bunu həqiqət kimi dünyaya yayan xalqların cild-cild yalanlarını düşünəndə yeni suallar yaranır: tarix elmdir, yoxsa incəsənət, faktların sadələnməsidir, yoxsa sərbəst düşüncə, bədii ədəbiyyat? Əgər elmdirsə, onda elmin hansı sahəsinə aiddir? Buna görə də bir sıra filosoflar tarixçiliyi ümitsiz baxırlar: "Tarix hələ elm deyil, onu yalnız... susdurmaq yoluyla elmə çevirmək olar..."

5. Bizim tarixçiliyimiz

Bizim tarix araşdırıcılığı daha ağır yol keçib və daha çətin suallarla qarşılaşıb... Tarix araşdırmaçılığımızdan bizə əsasən iki cür örnəklər gəlib çatmışdır: 1. Saraylarda yazdırılan salnamə və mədhiiyələr; 2. Hakim din və ideyaların "əsərlər"i... Günəydə fars şovinizmi, quzeydə rus imperiya siyasəti və sonralar marksizm ideyasının tarix kitablarımızın çoxuna nihilist bir özününutqanlıq aşlamışdır... Buna görə də son ikiyüz ildə Quzey Azərbaycanda yazılanlar Rusiyanın, o tayda yazılanlar, daha çox İrani Farsistana çevirmək istəyənlərin maraqlarına xidmət göstərmişdir.

Azərbaycan hökmdarlarının himayə-

sində yazılan xronologiyalar isə milli tarixin xırda epizodları və ya yarpaqlarıdır.

Bu gün tariximizə yanaşmamızın alt niyyətlərinə işıq tutmaq asanlaşıb.

İndiyə kimi Azərbaycan coğrafiyasında baş verən olayların, mövcud olmuş dövrlərin tarixi yazılıb əsasən. Azərbaycan türk xalqının tarixi yazılmayıb, səbəbini söylədim artıq.

Tarixçiliyimiz əhəmiyyətli olaraq ərəb, fars, xristian (erməni kilso yazıları), suriani, Avropa, rus, Çin və s. mənbələrə söykənmişdir. Bu mənbələrin istisnasız hamısı və ya böyük əksəriyyəti türklərə və o cümlədən Azərbaycanda türklərə, səbəbini başa düşmək çətin olmayan, subyektiv, birtərəfli və bir çox hallarda düşməni mövqeyini əks etdirir. Həmin mənbələr, yuxarıda dediyim kimi, əksər hallarda öz xalqının və ya mənsub olduğu dairənin maraqlarını ifadə edirdilər. Amma bizim tarixçiliyimizin ən yaxşısı bununla qürur duyurlar ki, həmin mənbələrə əsaslanırlar; o mənbələrin düşməniçilik ruhunu bilib-bilə... Öz tariximizin yazıya bağlı olan dövrü isə, əsasən ümumislam dövründə oridilib; xalq maraqlarından çox ümmət və din maraqlarına söykənib. İslamdan kənar qalan qədim türk yazılarının coğrafiyası da çox geniş olduğundan, Monqolustandan, Sibirdən, Çindən üzübəri bütün türk dünyasını əhatə etdiyindən, ərazimizin yox, xalqımızın tarixinin bəlli dövrlərinin yazılmasında yardımçı ola bilər.

Yad yazılı mənbələrə etibar olmayan yerdə ümid qalır doğma sözün qoruya bildiklərinə, yaddaşlarda qorunana, yer-yurd adlarına-toponomikaya, etimologiyaya, yəni sözlərin soy kökünü öyrənməni elmə və torpağı etibarlı hafizəsinə - arxeologiyaya... Təəssüf ki, bu sahələrin heç biriyə ardıcıl, peşəkarlıqla məşğul olmamışıq; uzun müddət bu elmlərin də acarlarını başqalarına etibar etmişik... Azərbaycan-türklərinin ən parlaq ədəbi-tarixi əsərlərindən sayılan Dədə Qorqud boyları da folklorudur; reallığı nə qədər yaxın olsalar da, "ciddi" tarixçilərin şəkillənmiş stereotiplərinə uyğun sayılmayacaqdır...

Beləliklə, görünən budur ki, Azərbaycanın obyektiv tarixi yaxın zamanlara qədər daim müxtəlif başqalar altında olub, repressiyaya uğrayıb, saxtalaşdırılıb, yad siyasətlərin əsirinə çevrilib...

Əsl milli tarix milli hökumətin vaxtında yazıla bilərdi. Bu imkan 1918-ci ildə yarandı, lakin vaxt çatmadı.

1991-ci ildə müstəqilliyimizin bərpası tarixçiliyimizin inkişafı üçün real şərait yaratdı, buxovlar qırıldı və keçmişimizə sərbəst, obyektiv yanaşmaq yolu tutuldu, qısa müddətdə önəmli addımlar atıldı; bir sıra dəyərli əsərlər yarandı, bu baxımdan Qarabağ, İrəvan xanlığı, Naxçıvan haqqında fundamental araşdırmalar özəlliklə qeyd olunmalıdır. Lakin köhnə basmaqəlib düşüncədən xilas yolunda ongəllərin hamısını hələ də aradan qaldıra bilməmişik... Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəblər deyəndə tariximizə aid ilkin mənbələrin bir qisminin hələ də öldürülməməsi, xüsusən xarici ölkələrdəki əlyazmaların bir qisminin xəbərsizliyimiz, peşəkarlıq və ziyalı mədəniyyətinin aşağılığı, qədim Şorq dillərini bilən və ilkin mənbələrə əli yetən mütəxəssislərimizin yoxluğu, yəni məlumatın üçüncü, dördüncü əldən alınması, Azərbaycanın da daxil olduğu bölgədə əski yazıları özümüzün öyrənməməyimiz, tarixi yerlərimizdə, o cümlədən Güney Azərbaycanında sərbəst arxeoloji axtarış aparmamışımız, tariximizə ümumtürk müstəvisindən kənar baxılmaq cəhdi və s. göstərilə bilər... On çətin iş dünya tarix tocrübəsini dərinləndirən yeni alimlər nəslinin yetişdirilməsidir; köhnə nəslin beyninə yad ideolojilər və yanaşmalar o qədər ustalıqla yeridilib ki, onların bəziləri yanlış yollarını səmimi şəkildə əsl elm hesab edir, bildikləri saxta məlumatlara obyektiv elmi bilgi kimi ürəkdən inanırlar.